

Bevezetés a nyelvtudományba

A nyelvészet

Kálmán László

(volt MTA/ELTE Elméleti nyelvészet (volt kihelyezett) volt tanszék
kalman.laszlo@nytud.(volt mta.)hu

2020. szeptember 16.

Miért kell ezzel az egészszel foglalkozni? Mi hasznunk belőle?

A nyelvi képesség rejtélye

- A nyelvi képesség az egyik leglátványosabb, nagyrészt tudattalanul működő emberi képesség.
- Szinte hihetetlen sebességgel (kb. 3 év) megtanulunk tökéletesen használni egy hihetetlenül bonyolult jelrendszert.
- Gyakoriak a nyelvi képességet is érintő rendellenességek, jó lenne ezekkel kezdeni valamit.
- Mindez arra utal, hogy sok mindent megtudhatnánk az agy működéséről, ha jobban értenénk a nyelvi viselkedést.

A nyelvészet (nyelvészek) gyakorlati alkalmazásai

- Nyelvtanulás/tanítás módszertana
- Helyesírásellenőrzők és egyéb segédeszközök
- Adatbázisok kezelése természetes nyelven
- Kérdés–válasz rendszerek (jegyrendelés stb.)
- Beszédfelismerés és -létrehozás (pl. sms felolvasása)
- Gépi fordítás...

Általános (elméleti) nyelvészet

- Az emberi nyelvek általános sajátosságai
- Univerzális sajátosságok; az egyéni eltérések határai
- Ez a program Wilhelm von Humboldtól (1767–1835) származik.

Példa

- A különféle hangsorok különböző **jelöltsége**
- CVVC, CVCC > CVC > CVV > CV (C = msh, V = mgh);
VX > CVX
- Ha egy nyelvben előfordul a jelöltebb, akkor a jelöletlenebb is.
(„implikációs univerzálé”)

Más nyelvészeti stúdiumok

- Egyes nyelvek nyelvtani rendszerei
(de ez is csak elméleti nyelvészeti alapon lehetséges)
- a történelem/régészet segédtudománya (nyelvi kapcsolatok, érintkezések árulkodhatnak kulturális kapcsolatokról)
- „Határtudományok” („-lingvisztikák”), pl.:

pszicho-
szocio-
neuro-
... } -lingvisztika

És ami nem nyelvészet...

Preskriptív nyelvészkedés:

- Nyelvi illemtan (hasznos, de nem nyelvészet)
- Nyelvművelés (a „káros” változások ellen)

A klasszikus felfogás

Univerzalizmus

A nyelv a gondolkodás formája; mivel az emberiség egyformán gondolkodik, a nyelvek közötti különbségek csak jelentéktelen (*akcidentális*), nem pedig lényegi (*szubsztanciális*) különbségek.

Grammatika

A nyelvi formák **szavakból** állnak (a szavak hangokból, sőt, betűkből épülnek fel, a szavakból szabályok (a **szintaxis**) alapján **mondatokat** alkotunk).

Jelentéstan

A szavak **fogalmakat**, a mondatok **állításokat** jelölnek.

A klasszikus felfogás (folyt.)

Ragozás

A toldalékoknak csak az a szerepük, hogy a mondatalkotás szabályait betartsuk (*esetlegesek*, *akcidentálék*). (Görög hagyomány!)

Normativitás

A szabályok egyértelműek, a nyelvtan szabályzatszerű (a régi auctorokat kell követni). A jelentések vizsgálata **a helyes következtetések** vizsgálatára (**logika**) korlátozódik.

Írásbeliség

A grammatika a régi, „romlatlan” művészi nyelvi alkotásokat vizsgálja, nem az élő nyelvet.

Az újkori hagyomány

Az élő nyelv megjelenése

A nemzeti nyelvek sokfélesége elbizonytalanította az univerzalistákat. Megjelent az érdeklődés a nyelvek története és rokonsági viszonyai iránt.

A nyelvi determinizmus romantikus szemlélete

A nyelvek nem „logikusak”, hanem történetileg meghatározott módon „fejlődnek” („születés” – „virágzás” – „halál”). Az anyanyelv szerkezete meghatározza a gondolkodásmódot.

A nem normatív jelentéstan megjelenése

A görögtől, latintól eltérő szerkezetű mondatokból is lehet érvényes következtetéseket alkotni. Megjelenik az érdeklődés a szerkezetek és a jelentések szisztematikus (rendszeres) összefüggése iránt.

A nyelvészeti strukturalizmus

- A nyelvi rendszer önállóan tanulmányozható, a történetétől függetlenül.
- A rendszer *(langue)* absztrakt összefüggései + konkrét megnyilvánulások (beszéd, nyelvhasználat): *(parole)*. (*Langue* és *parole* együtt: *langage*.)
- Saussure (1857–1913) sakk-hasonlata: nem számít a figurák alakja, csak különbözzenek — és sok minden más se számít...
- A rendszer szintjének és a megvalósulásbeli jelenségek szisztematikus megkülönböztetése (pl. *fonológia* és *fonetika*)

Leíró iskola (deskriptivisták)

- főleg Európából kivándorolt nyelvészek;
- nagy igény volt az amerikai indián nyelvek leírására (pl. bibliafordítás);
- remek nyelvleíró módszertant alakítottak ki, számtalan nyelvtant írtak.
- Fontosabb nevek: Leonard Bloomfield, Charles Hockett, Zellig Harris.

A matematikai nyelvészet kialakulása

- a deskriptivista nyelvészet talaján (részben ugyanazok az emberek, és egyidejűleg a Szovjetunióban);
- nagy szerepe volt a II. világháborúnak (titkosírások megalkotása és megfejtése);
- a cél a kialakított leíró módszerek **automatizálása**.

Az emberi nyelv modellezése a formális nyelvek (pl. logikai nyelvek, számítógépes programnyelvek) mintájára:

- A **nyelv** nem más, mint **mondatok halmaza** (*grammatikalitás*)
- A **nyelvtan** az, ami (viszonylag gazdaságosan) megadja a grammatikális mondatok halmazát (a nyelvet).
- \Rightarrow *Rekurzív szabályrendszerre van szükség*
- A nyelvtan mint elsajátított rendszer: *kompetencia*; a nyelvi képesség működése: *performancia*.
- A kompetencia megengedhet olyasmit is, ami a performancia korlátozottsága miatt sosem történik meg.

Az univerzalizmus újjáéledése:

Az emberi nyelvtanok hasonló szabályrendszerek, mert a velünk született nyelvi képesség (az **univerzális grammatika**) határolja be őket.

